

Особливості усталених виразів та їх стилістичні функції в повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

Останнім часом жодна галузь лінгвістичної науки не привертала до себе такої уваги українських мовознавців, як фразеологія, основні поняття, обсяг проблематики та об'єкт вивчення якої ще остаточно не визначені. Це зумовлюється передусім великою семантичною, структурною і функціональною різноманітністю тих одиниць, що сприймаються як стійкі сполуки слів.

Метою нашої наукової розвідки є висвітлення фразеологічних одиниць у творі І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», їх аналіз, класифікація, визначення тематичних груп усталених виразів, виокремлення особливостей та стилістичних функцій фразем в означеному художньому тексті.

Фразеологізмом, або фразеологічною одиницею називається стійке поєднання слів, граматично організованих за моделлю словосполучення або речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично.

У мовознавстві існують різні найменування фразеологічних одиниць: ідіома, ідіоматичний вислів, стійке словосполучення, фразеологічний зворот, фразема, неподільне словосполучення, усталений вираз, невідільне словосполучення, лексикалізоване словосполучення, автоматизована фраза. Так само розрізняють і різноманітні класифікації фразем, оскільки єдиної на сьогоднішній день ще не існує.

У мовознавстві усталені вирази вживаються у вузькому і широкому розумінні. У вузькому розумінні до фразем зараховують словосполучення, що співвідносяться зі словом і відповідно функціонують у ролі якогось члена речення (їх ще називають лексичними ідіомами). У широкому розумінні до фразеологічних одиниць зараховують усталені вирази, що структурою нагадують прості речення. Це, здебільшого, прислів'я і приказки. Ми в дослідженні користуємося широким розумінням фразеологічних одиниць.

Помітне місце у дослідженнях з фразеології посідають класифікації за граматичним принципом. Так, морфологічний підхід до фразеологічних явищ базується на співвіднесеності фразеологічних одиниць із певними частинами мови і передбачає визначення лексико-граматичної природи стрижневого слова.

Так, за О.Молотковим, виділяємо з твору такі лексико-граматичні розряди фразеологічних одиниць: *іменні, дієслівні, ад'єктивні (прикметникові), адвербіальні (прислівникові), вигуківі.*

За Демським : *займенникові.*

1. Іменні – це такі фразеологізми, стрижневим словом яких є іменник, по відношенню до яких прикметник, як правило, виступає як залежний компонент.

Н.: *Гіркий полин (автор) - «прихована злість» - про щось неприємне, погане.*

2. Дієслівні – це такі фразеологізми, в яких опорним компонентом фразеологічного звороту виступає дієслово.

Н.: *Носа втру (Кайдаш) – «різко сказати, побити, довести що-небудь комусь»*

3. Ад'єктивні – це такі фразеологізми, що відповідають на питання *який?* (їх можна замінити одним словом – прикметником).

Н.: *Ні живий ні мертвий (автор) – «переляканий».*

4. Адвербіальні – це такі фразеологізми, що відповідають на питання *як?* (їх можна замінити одним словом – прислівником).

Н.: *Жабі по коліна* (один чоловік) – «дуже мілко».

5. Вигукові – це фразеологічні одиниці, які виражають побажання, привітання, прокльони, різні вигуки.

Н.: *Будь здорова, чорноброва!* (Карпо) – «привітання».

6. Займенникові (за Демським) – це такі фразеологічні одиниці, які можна замінити одним словом – займенником.

Н.: *Не заманите мене... й калачем* (Кайдашиха) – «нічим».

Крім цього, деякі мовознавці (Л.Булаховський та ін.) виділяють комунікативні одиниці, тобто ті, що передають певне судження або ціле повідомлення. Це переважно прислів'я, приказки та примовки.

Н.: *Бублика з їси, поки кругом обійдеш* (Карпо).

Аналізуючи картотеку, створену нами на основі повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», можемо виділити тематичні групи усталених виразів.

Отже, тематичні групи фразем за значенням:

- «бити»:** *частувала різкою* (автор) – «бити, карати»; *лупив у груди* (Кайдашиха) – «бити»; *полічу ребра* (Кайдаш) – «погроза побити»;
- «дивитися»:** *кинула оком* (автор) – «мимохідь, швидко подивитися на кого-, що-небудь»; *вхопив погляд* (автор) – «відчути чийсь погляд на собі»; *витріщив очі* (Лаврін) – «широко розкрити очі»;
- «плакати»:** *сльозами облилася* (Мелашка) – «плакати»; *виплакала всі сльози* (автор) – «висловити своє горе, плачучи»; *залило душу сльозами* (Мелашка) – «про важкий душевний стан» тощо;
- «говорити, кричати»:** *цвікаєте в вічі* (Кайдаш) – «прирікатись, сваритись, неприємно говорити»; *підняли твалт* (автор) – «кричати, лементувати»; *колеши очі* (Кайдашиха) – «дорікати ким-, чим-небудь»;
- «убити»:** *зі світу звести* (Кайдашиха) – «довести до смерті»; *живою в землю закопати* (Кайдашиха) – «знищити жорстоко» тощо;
- «фізичний стан людини»:** *тягло за живіт* (автор) – «бути голодним»; *зомліло серце* (автор) – «заболіло»; *ледве зводила дух* (автор) – «важко дихати»;
- «душевний стан людини»:** *сидить у печінках* (Кайдаш) – «надокучати, дуже допікати, вимучувати»; *взяв страх* (автор) – «перелякатися»;
- «відносини між людьми»:** *шапку здіймали* (Лаврін) – «щиро запрошувати, просити»; *не любив нікому кланятись* (автор) – «не схилялись, не принижувались»;
- «працювати»:** *рук не покладаю* (Мотря) – «працювати без відпочинку»; *кинулась до роботи* (автор) – «почала щось робити»; *сіла за гребінь* (автор) – «почати працювати(прести)»;
- «слухати»:** *вух не позакладало* (Кайдашиха) – «добре чути»; *роти пороззявляли* (автор) – «уважно слухати»; *понаставляли вуха* (автор) – «уважно слухати» тощо;
- «пити»:** *хильнула до дна* (автор) – «випити повністю»; *помочила губи в горілиці* (автор) – «мало випити»; *вкинув у рот* (автор) – випити швидко і т.ін.

Таким чином, у творі виділяємо 11 тематичних груп усталених виразів. У них об'єднані фраземи з подібними, але не тотожними, значеннями, які мають свої певні смислові відтінки.

Отже, на основі проаналізованих нами усталених виразів з повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» виділено їх тематичні групи, охарактеризовано лексико-граматичні

розряди фразеологічних одиниць, здійснено аналіз структури й семантики фразем, а також висвітлено їх особливості та стилістичні функції.

Як бачимо, фразеологізми наповнюють мовлення героїв твору глибинною свіжістю, надають йому художнього звучання, лексичної й синтаксичної витонченості, довершеності, виразності та національного колориту. Вони фіксують найтонші відтінки думок та почуттів.

Означене питання в мовознавстві є досить актуальним, оскільки саме усталені вирази чи не найбільшою мірою надають мові яскравої мальовничої виразності, роблять її особливо гнучкою і сильною. Вони не тільки збагачують і прикрашають загальнонародну мову, а й допомагають досягти висот мовної культури.

Література

1. Александрова С.П. Фразеологізми в загальнонародній мові та художньому тексті// Мовознавство. – 1993.- №6.- 84 с.
2. Бодик О.П., Рудакова Т.М. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2011. – 414 с.
3. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я. – Д.: Донбас. – 1979. – 270 с.
4. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови. – У 2-ох т. – К.: В.ш.,1984.
5. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Х.: Основа, 1990. – 167 с.
6. Устенко Л.Ф. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у різних стилях української мови. - Наукові записки НДУ ІМЕНІ ім. Гоголя. - Філологічні науки, 2011.- С.40-44. , с.41.